

Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása: a változások

A VÁLTOZÁS ÉS FOLYAMATOSSÁG FOGALMÁNAK JELENTŐSÉGE A TÖRTÉNELMI MEGÉRTÉSSEN

A történelmi változások megértése és bemutatása kezdettől fogva meghatározó része a történelemtanulásnak. Már a tantárggyal való ismerkedés is általában ilyen kérdésekkel kezdődik:

Miben különböztek a régi korok a maitól? Miként változott meg a közlekedés az idők során?

A történészek is alapvetően a múltban lezajló változásokkal és azok okaival foglalkoznak. A legtöbbször komplex módon vizsgálják meg és mutatják be, hogy egy-egy korban mi változott, és mi nem, illetve azt, hogy a különböző politikai, gazdasági, társadalmi, vagy egyéb jellegű változások hogyan függték össze egymással. A diákokban is ki kell alakítani ezt a történelemszemléletet, és az ehhez szükséges elemzőképességeket. S eközben foglalkozni kell a fejlődés, stagnálás és hanyatlás értelmezésével, valamint a változások kiterjedésének és dinamikájának problematikájával is.

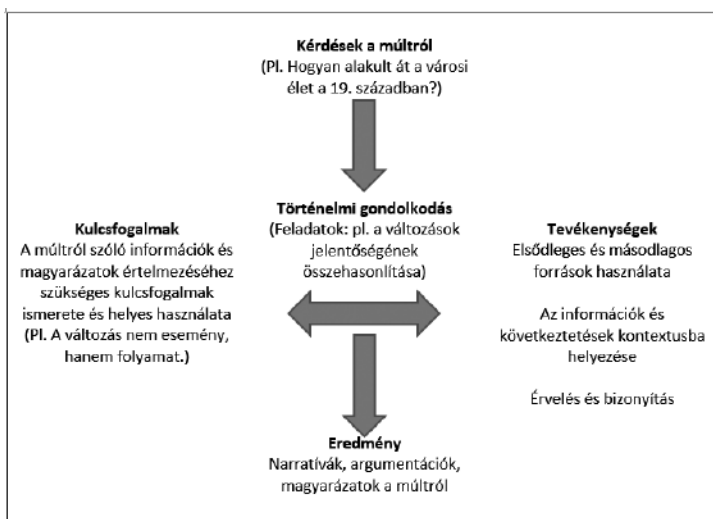
A változások mindig is fontos részei voltak a történelmi érdeklődésnek. Az idők során különböző megközelítések alakultak ki a történelmi változások irányáról (pl. egyenes irányú vagy ciklikus) és az egyes változások jellemzőiről (pl. gyors vagy lassú; lokális vagy globális). A történelmi változás általában nem egy eseményt, hanem valamilyen helyzetben bekövetkező változást jelent. Az sem biztos, hogy valamilyen konkrét eseményhez tudjuk kötni e változások elindulását.

Braudel a történelmi változások három típusát javasolta megkülönböztetni egymástól (Braudel, 1996). Hosszú távú, évezredek és évszázadok alatt zajló változásoknak tartotta azokat, amelyek az emberek természeti környezetében történnek, és amelyek mindig csak utólag érzékelhetők, pl. éghajlati változások, elsivatagosodás. Középtávú, évtizedekben mérhető változások a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális életre jellemző trendek, pl. demokratizálódás, technikai fejlődés, demográfiai változás, új stílusirányzat elterjedése. Végül vannak az eseménytörténeti változások, amelyeket a korabeli emberek is közvetlenül átélnek és megtapasztalnak.

A történelmi változásoknak nevezett eseményeket többnyire az emberek okozzák és indítják el, de a körülmények általában korlátokat is szabnak a változásoknak. Ilyen korlát lehet a természeti környezet, a történelmi hagyomány és tapasztalat, vagy mások ellentétes akarata. Az is gyakran előfordult, hogy a bekövetkezett változások éppen a kívánttal ellentétesek lettek.

A történelmi jelentőség és a változások vizsgálata szorosan összekapcsolódik. Az ilyen értékelések közben azt is figyelembe kell venni, hogy a változásoknak eltérő jelentősége lehet az élet különböző területein, illetve a szerint is, hogy az emberek közül kiket, mennyire érintett.

Az előbb említett példákban is kitűnik, hogy hasonlóan a többi értelmező kulcsfogalomhoz a változás fogalmának is fontos szerepe lehet a diákok történelmi gondolkodásának fejlődésében, ha alkalmat kapnak a változásokkal kapcsolatos kérdések önálló vizsgálatára is. Olyan feladatokat kell kapniuk, amelyek összekapcsolják a történelmi tudás különböző területeit: az ismeretforrások feldolgozásához és interpretálásához szükséges tevékenységeket (procedurális tudás) a múlt értelmes bemutatásához szükséges fogalmak és értelmezési keretek alkalmazásával (konceptuális tudás). Ahhoz, hogy valaki önálló magyarázatokat tudjon adni a történelmi változásokra, szüksége van az összefüggések kereséséhez és a változások értékeléséhez alkalmazható szempontok ismeretére és alkalmazására is. Vagyis a változás fogalmának komplex és árnyalt értelmezésére (1. ábra).

1. ábra A különböző tudásterületek közötti kapcsolatok jellemzői

A változás fogalma kulcsszerepet játszik történelmi tudat kialakulásában is. Jörg Rüsen szerint a történelem felfedi az emberi tevékenység által formált körülmények időbeli jellegét. Azt, hogy mindaz, ami körülvesz minket, és ami meghatározza lehetőségeinket, egy folyamatosan lezajló változássorozat eredménye és pillanatnyi állapota. Ugyanakkor a történelem felfedi azt is, hogy amit magunkról gondolunk, ugyancsak időben formálódó identitásokból táplálkozik. Kialakul bennünk a történelmi identitás, és ezáltal egy nálunknál

sokkal korábttól létező és minket is túlélő „halhatatlan” közösség részének kezdjük érezni magunkat. A történelmi tudat mindezt a tapasztalat kompetenciája (képes észrevenni és megragadni egy korszak jelentől eltérő sajátosságait), az értelmezés kompetenciája (képes a múlttal kapcsolatos tapasztalatait felhasználni a jelen és a jövőre vonatkozó várakozások megértéséhez) és az orientációs kompetencia (képes a múltinterpretációjának felhasználására a jelenlegi aktuális helyzet kezeléséhez) segítségével valósítja meg. E kompetenciák birtokában képesekké válunk a társadalmi élet teljes komplexitását az időbeli változás perspektívájából vizsgálni. Vagyis a történelmet a jelen aktuális értelmezési keretében vizsgálni és jövőbeli lehetőségeket és korlátokat is a múltban történekből és a jelenben hozott döntésekből levezetni (Rüsen, 2006).

A TANULÓI GONDOLKODÁS SAJÁTÓSÁGAI

A tanulók kezdetben nem tesznek különbséget az események és a változások között. Később a változásokat igyekeznek egyetlen okra visszavezetni, és hajlamosak minden történelmi változást a jelenhez vezető egyenes irányú folyamat részeként látni. Végül a tanulók képesek már a változást egy helyzet fokozatos átalakulásaként is értelmezni, amelynek során van, ami változik és van, ami nem, és aminek a legtöbbször nincsenek előre kijelölt és belátható céljai (Shemilt, 1980).

Megfigyelhető egy olyan fejlődés is, hogy a változások kapcsán már nemcsak a korszakban lezajlott eseményekkel, hanem a korabeli politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok, valamint az életkörülmények átalakulásával is foglalkozni kezdenek (Lee, 2005).

A tanároknak külön is foglalkozniuk kell a diákok tévképzeteivel. A változásokra hajlamosak úgy tekinteni, mint amelyek térben és időben behatárolt, korlátozott számú különálló események, nem pedig hosszú és kiterjedt folyamatok (Barton, 2001). Történelmi változásoknak általában csak a gyors és radikális változásokat tartják. A diákok nem érzékelik kellőképpen a változások és az okok közötti összefüggést. Hajlamosak az egyes eseményeket a változás kitöréseként, csúcspontjaként látni: az egyik pillanatban még semmi nem történik, majd hirtelen Kolumbusz hajóútjával egy új korszak kezdődik. Mások a változásokat a történelmi események egyik elbeszélési módjaként azonosítják, amikor is a történész az élet valamely területén történeket egy korszakban bemutatja (pl. Mi történt a közlekedés terén a XX. században? Hogyan fejlődött hajózás az újkorban?). Tudatos tanári munkára és számos jó feladatra van szükség ahhoz, hogy a történelmi változásokról úgy gondolkodjanak, mint az emberek mentalitásában, tevékenységében és helyzetében bekövetkező fokozatos átalakulásról.

Az is egy jellemző tanulói tévhit, hogy a történelmi fejlemények haladnak a maguk rendje szerint és a változás inkább alkalomszerű, nem pedig folyamatos. Amikor a diáktól azt kérjük, hogy ne csak az eseménytörténetet mutassák be, hanem azt is, hogy szerintük miért történtek változások az élet különböző területein (pl. technológia, divat, társadalmi szerepek), gyakran a narratívákat használják a változások értelmezéséhez. A diákok a történelmi változásokról is azt gondolják, hogy azok ugyanolyan teleológiai természetűek, mint a kitalált történeket: az események megállíthatatlanul haladnak egy előre

meghatározott és ismert cél felé.

Jellemző tanulói tévképzet az is, hogy a változások is emberek döntésén alapuló események. Ezért nem tudnak mit kezdeni a nem egyes emberek döntésén alapuló, fokozatos változásokkal, amelyek pedig mindig és mindenhol meghatározó szerepet játszottak az emberi közösségek életének alakulásában.

Sok diák azt feltételezi, hogy a változás mindig szándékos és ésszerű (Limón, 2002). Azt képzelve, hogy a múltban valamikor az emberek úgy döntöttek, hogy változtatásokat hajtanak végre, mert rájöttek egy esemény kapcsán, hogy az a változás előnyös a számukra. Vagyis a változás folyamatát képzeletben eseménnyé alakítják át: valaki fontos és ésszerű döntést hozott, amelyet mindenki azonnal elfogadott. Ezért a diákok gondolkodására az is jellemző, hogy a történelmi változásokat valamilyen cél megvalósulása felé haladó, „általánosságban előnyös” folyamatként értik, vagyis tévesen a változás és a fejlődés fogalmát összemossák. A későbbi időszak így mindig jobb, gazdagabb, intelligensebb, műveltebb, demokratikusabb stb., mint az előzők. Ez pedig megnehezíti a változás komplexitásainak felismerését. Ráadásul a folyamatos fejlődésről alkotott tévhit miatt a múltban őket eleve a fejlődés alacsonyabb szintjén álló, tehát hozzánk képest butább és erkölcselenebb embereknek képzelik.

Vannak diákok, akik a történelmi változásokat olyan múltban található dolgoknak gondolják, amelyekre a történészeknek rá kell találni. Ezért a változások szempontjából is fontos előrelépés, amikor a diákokban már tudatosul, hogy a történészek soha nem a múlt teljességét kutatják, hanem ők maguk választják ki, hogy mindebből milyen témákkal és kérdésekkel akarnak foglalkozni. Például: Milyen gazdasági változások mentek végbe az ipari forradalom korában? Mennyire gyors és milyen mértékű változások voltak ezek? Hogyan függtek össze az egyéb területeken lezajlott változásokkal? Az ilyen kérdések megválaszolásakor már szükség van a változások jellegének és dinamikájának vizsgálatára is, és annak megértésére is, hogy a változások egyszerre jelenthetnek fejlődést és romlást az emberek életminőségében.

A TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSOKRÓL SZERZETT TAPASZTALATOK FOLYAMATOS GYŰJTÉSE ÉS ÉRTELMEZÉSE

A változás fogalmának elmélyítéséhez szinte bármelyik történelmi téma jó lehetőséget ad, így mód van rá, hogy ezt is a történelemtanulás egész időszakán átívelő feladatként kezeljük. Kezdetől fogva törekedve arra, hogy a történelmi változások bemutatásakor a diákok egyre magabiztosabban tudják megkülönböztetni egymástól a fokozatos és hirtelen bekövetkező változásokat, valamint a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokat. A sokféle korszak és esemény megismerése során és azokon keresztül megszerezhetik a történelmi változások helyes értelmezéséhez szükséges egyéb tapasztalatokat is. Például, hogy a változást számos tényező egyszerre ösztönözheti és bekövetkezhet különféle hatások kölcsönhatásából. A változás is része az okok és a következmények láncolatának, de nem minden változik egyszerre, számos dolog ilyenkor is ugyanolyan marad. A változás jelentheti a dolgok jobbra fordulását („haladás”) és romlását („hanyatlás”)

egyaránt. A változás nem egyenletes ütemben zajlik és nagyon eltérő módon játszódhat le a különböző helyeken.

A változás és a folytonosság megértéséhez nagyon sokféle fejlesztő feladattípus adható:

- keressen hasonlóságokat és különbségeket a történelem különböző időszakai közötti;
- mutassa be egy történelmi változássorozat sorrendjét és jellemző állomásait;
- azonosítsa és rendezze csoportokba a változásokat különböző szempontok szerint;
- elemezze és hasonlítsa össze az egyes korszakokban lezajlott változásokat különböző szempontokból (pl. típusa, sebessége, kiterjedése térben és időben);
- keressen összefüggéseket a korszak társadalmának jellemzői és a korszakban lezajló változások között;
- ismerje fel és magyarázza meg az élet különböző területein lezajló változások közötti összefüggéseket, kölcsönhatásokat;
- elemezzon és mutasson be egy-egy történelmi változást abból a szempontból, hogy milyen események váltották ki, milyen körülmények tették lehetővé, kik és miért segítették elő, illetve mik akadályozták vagy korlátozták, és kik, miért elleneztek;
- keressen magyarázatokat a változások okaira és következményire;
- mutassa be, mi változott és mi maradt szinte változatlan egy-egy korszakban;
- mutassa be, hogy ugyanabban az időben és helyszínen is milyen különbségek voltak megfigyelhetők a változások hatása között az egyes közösségek és az egyes emberek életében és gondolkodásában;
- mutasson be példákat különböző sebességű, különböző kiterjedésű és jelentőségű történelmi változásokra;
- keressen példákat és magyarázatokat arra, amikor ugyanazok a történelmi változások eltérő módon érintik, és eltérő módon zajlanak le különböző régiókban, országokban és társadalmi csoportokban.

Noha a változás és a folytonosság fogalma első pillantásra meglehetősen elvontnak tűnhet, a változásokra vonatkozó kérdések felkelthetik a tanulók érdeklődését. A lényeg, hogy e feladatok során lehetőségük legyen a múlt sok konkrét részletének megismerésére is. A konkrétumok mindig érdekesebbek, mint az általános megfogalmazások.

- Rakd időrend sorrendbe a XX. század különböző korszakaiban készült fényképeket! Magyarázd el, mi alapján döntöttél! Melyek voltak azok a részletek, amelyek leginkább segítettek ebben?
- Hasonlítsd össze a második világháború eseményeit az első világháborúval! Milyen hasonlóságokat és különbségeket veszel észre?
- Hasonlítsd össze a különböző időszakokból származó dokumentumokat (pl. újságokat, tankönyveket), és mutasd be, mi változott és mi maradt ugyanaz az idő múlásával!
- Értékelj a korszakban lezajlott változásokat különböző korabeli emberek szempontjából (pl. kiknek volt előnyös, és kinek volt hátrányos)!

- Mutasd be, bizonyos dolgok hogyan folytatódnak, mások pedig miként változnak meg a történelem valamelyik szakaszában (pl. a nemzeti hagyományok kultusza a reformkorban)!
- Keress változásokat az élet olyan területein, amelyekről általában azt feltételezzük, hogy változatlanok (pl. gyereknevelés)!
- Keress folytonosságot az élet olyan területein, amelyekről általában azt feltételezzük, hogy idővel megváltoznak (pl. szórakozás)!
- Mutasd be, hogy a történelmi értékelés egymástól eltérő szempontjai miként befolyásolják az egyes korszakokban lezajlott változások megítélését! (Pl. Magyarország XVIII. századi történelmét vannak, akik fejlődésként, és vannak, akik hanyatlásként értékelik! Milyen szempontból fejlődés, és milyen szempontból hanyatlás?)

AZ ESEMÉNYTÖRTÉNET ÉS A VÁLTOZÁSOK MEGISMERÉSE

A változások értelmezésének és értékelésének alapját is az eseménytörténet megismerése jelenti. Olyan eseménytörténeti tudásra van szükség, amely kronológia szempontból pontos és kellően komplex képet ad a történelekről. Ezért is jó, ha az eseménytörténet szervesen összekapcsolódik a korszak sajátosságainak a megismerésével. Ezen ismeretekre alapozva lehet feltenni olyan kérdéseket, amelyek ráirányítják a figyelmet a változásokra, és elgondolkodtatják a tanulókat a változások jellegéről, jelentőségéről és összefüggéseiről.

- Milyen változásokat hozott a tatárjárás utáni időszak? Melyek voltak ezek közül inkább politikai és melyek inkább gazdasági változások?
- Hogyan változtak meg az erőviszonyok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom között a XV. század második felében? Milyen következményei lettek ennek?
- Hogyan alakult át Európa politikai térképe 1848 és 1871 között? Melyik változásnak volt a legnagyobb jelentősége? Miért?
- Hogyan változott meg az emberek élete 1800 és 1900 között? Hogyan függtek össze egymással ezek a változások?

Az időegyenesek használata lehetőséget ad arra, hogy a tanulók megkülönböztessék egymástól az eseményeket és a változásokat, illetve hogy érzékelhetővé váljon számukra, hogy ezek együttesen jelentik egy-egy korszak történelmét. Ha mód van rá, hasznos a tanulással párhuzamosan, lépésről lépésre összerakni egy ilyen tartalmú összefoglaló tablót (1. táblázat). Képekkel illusztrálva, akár nagy méretben a tanterem falára is kikerülhet és ott is maradhat a korszak tanulásának időszakában. Még jobb, ha a tanulók keresnek képeket hozzá, és maguk egészítik ki mindig új elemekkel. Egy ilyen könnyen áttekinthető összefoglalás jó lehetőségeket ad arra is, hogy összefüggéseket és kölcsönhatásokat keressünk velük a különböző jellegű változások között.

1. táblázat Összefoglaló tabló a XIX. század második felének és a XX. század elejének eseményeiről és változásairól

1848-49 európai forradalmak	1859 a harc megindulása Olaszország egyesítéséért	1861-65 az amerikai polgárháború	1866 porosz-osztrák háború	1870-1871 porosz-francia háború	1914 az első világháború kitörése
látványos gazdasági fejlődés, modern gyáripár kialakulása, a tömegtermelés válik jellemzővé;					
új technikai találmányok, elektromos energia alkalmazása;					
új iparágak születése, pl. vegyipar: üzemanyag, műtrágya, növényvédő szerek gyártása, robbanószerkezetek;					
a modern nagyvárosok létrejötte: városi tömegközlekedés (pl. villamos, földalatti) megindulása; pályaudvarok, széles sugárutak, magas bérházak, közparkok megépítése; ivóvíz- és szennyvízhálózat fokozatos kiépítése, a városi munkásság létszáma rohamos emelkedése;					
ugrásszerű fejlődés a távolsági közlekedésben és hírközlésben: pl. vasúthálózatok kiépítése, elektromos távírók alkalmazása;					
a választójog kiterjesztése, politikai pártok kialakulása, munkások szakszervezeteinek és tömegmozgalmainak megerősödése;					
kötelező iskolai oktatás bevezetése, egyre többen tanultak meg írni és olvasni, az újságolvasás elterjedése;					
a nemzeti összetartozás tudata erősödik a társadalom minden rétegében;					
szegénység mérséklődése, az egészségügyi viszonyok javulása, a fertőző betegségek elleni oltások alkalmazása;					
népességrobbanás, a városi lakosság arányának növekedése;					
a hadseregek fegyverzetének modernizációja és gépesítése.					

Nagyon hasznosak lehetnek a párhuzamos időegyenesekek is, amelyen összehasonlíthatóvá tehető a bekövetkezett változások üteme és jellegzetességei az egyes régiókban és országokban, vagy az élet különböző területeken.

A történelmi események és változások magyarázhatók úgy is, hogy az emberi közösségekben mindig egyszerre jelenlévő stabilizáló és mobilizáló erők közül az utóbbiak kerültek fölénybe. Érdekes és szemléletformáló feladat, ha időnként ilyen szempontból is megvizsgáljuk az egyes történelmi korszakokat. Melyek voltak akkor és ott a stabilitást és folyamatosságot biztosító tényezők (pl. társadalmi tradíciók, politikai intézmények, kedvezményezett csoportok és egyének)? Melyek voltak ugyanakkor a változást kikényszerítő körülmények és kik voltak az azokat sürgető csoportok és egyének?

A TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSOK JELLEGZETESSÉGEINEK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEINEK MEGÉRTÉSE

A történelmet vizsgálva a legtöbbször elkerülhetetlen, hogy a változás és az ok fogalma összefonódjon. Ugyanakkor érdemes időnként tudatosan olyan feladatokat adnunk, amelyek elsősorban a változások azonosítására és értékelésére összpontosítanak:

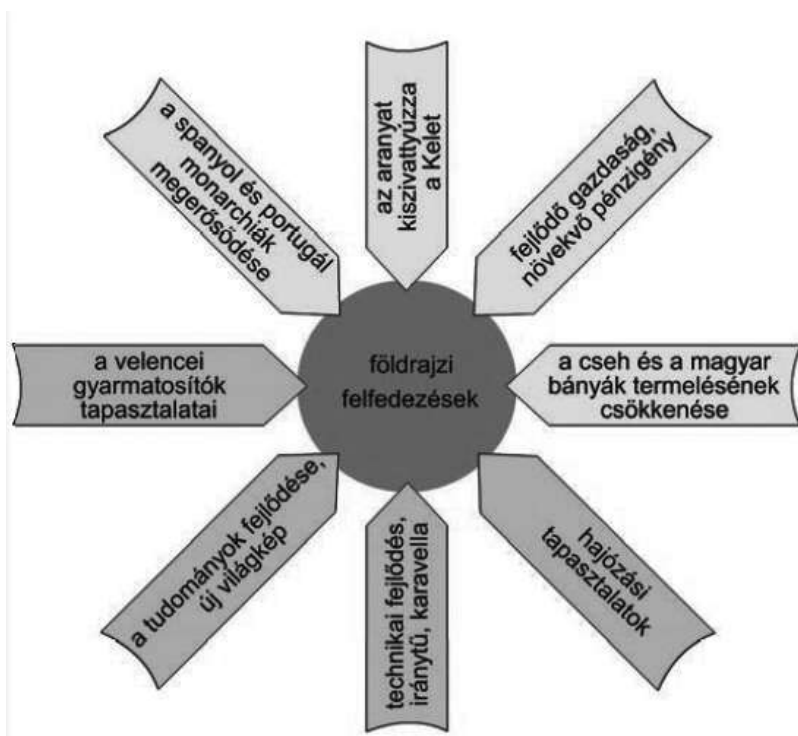
- Az Újvilág felfedezése milyen változásokat indított el Angliában és milyeneket Spanyolországban?
- Tekintsd át miként alakult Nagy-Britannia és Franciaország viszonya a XIX. század folyamán!
- Miért és milyen értelemben tekinthető fordulópontnak az orosz forradalom az elmúlt két évszázad történelmében?
- Az élet mely területei alakultak át a leginkább, és melyek a legkevésbé a XX. század második felében?

A történelmi változások különböző szempontú feldolgozása és értelmezése alapvető fontosságú a történelemtanításban és -tanulásban. Ez ugyanis a részletekre, a problémákra, összefüggésekre és a kontextusokra is érzékeny történelmi szemlélet kialakulásának alapja (Seixas, 2004). A változás és a folytonosság vizsgálata sok mindenre terjedhet:

- a változás típusai / sokfélesége, pl. politikai, gazdasági, társadalmi; kulturális, vallási, technológiai;
- a változás sebessége / dinamikája, pl. gyors, fokozatos, szabálytalan, erőszakos;
- a változás kiterjedése, pl. lokalizált, globális, széles körben elterjedt, egyes csoportokat és az élet egyes területit jobban érint, mint másokat;
- a változás időtartama, pl. hosszú távú, rövid tartamú változás;
- a változás körülbelüli kezdete és vége;
- a változás értékelése: előrehaladást, regressziót, evolúciót jelent-e, vagy csak állapotok átalakulásához vezet;
- kulcsfontosságú pillanatok / kulcsfontosságú személyek és a változást kiváltó fordulópontok, pl. a gazdasági események „kiválthatják” vagy „előidézhetik” a változást, az egyén „befolyásolhatja” vagy „motiválhatja” a változást;
- a változás szintje és jelentősége, pl. mi hozta a legnagyobb változást;
- hogyan viszonyultak az emberek a változásokhoz, elősegítették, formálták vagy ellenálltak a változásoknak.

Kezdetben érdemes először a gazdasági, társadalmi, politikai változások megkülönböztetését és ezek az egymásra gyakorolt hatásának feltárását megtanítani és gyakoroltatni a tanulókkal. Sok példát lehet bemutatni arra, hogy a változás általában folyamatos, és nem egymástól elkülöníthető események sorozata, és noha nem minden változás fejlődés, a kedvező és a kedvezőtlen változások együttesen játszanak szerepet az események alakulásában. Egy jól megszerkesztett magyarázó ábra is jó lehetőséget adhat az ilyen jellegű tapasztalatok megfogalmaztatására és elmélyítésére (2. ábra).

Ilyen tartalmú ábrákat érdemes a diákokkal is készíttetni egy-egy korszak tanulásának lezárásakor.

2. ábra A nagy földrajzi felfedezésekre ösztönző és kényszerítő tényezők
(Száray: Történelem 10. 6. l.)

AZ ÁTTEKINTŐ, TEMATIKUS ÉS MÉLYSÉGELVŰ FELDOLGOZÁSOK VÁLTOGATÁSA

Megnehezíti a történelmi változásokról való gondolkodás fejlesztését, ha a diákok mindig csak egy-egy viszonylag rövid történelmi idősakkal foglalkoznak. A különböző időszakokról külön-külön tanulva a diákok érzékelhetik a különbségeket, de nem tudnak választ adni arra a kérdésre, hogy miként és miért történtek ezek a változások.

Ahhoz, hogy a diákok el tudjanak gondolkodni egy korszak sajátosságairól és változásairól, érdemes először egy általános képet kialakítani bennük a legfontosabb események és a változások rövid áttekintésével. Ez jobb megoldás lehet annál, minthogy rögtön az egyes témák részleteit kezdenénk megtárgyalni velük. Ha már van egy összképük a teljes korszakról, sokkal felkészültebben és érdeklődőbben tudnak nekikezdeni a rész témák feldolgozásának.

Érdemes időnként egy-egy téma történelmi korokon átívelő feldolgozását is közbeiktatni (3. ábra). Ennek során a már korábban tanult ismeretek új értelmezési keretben

kerülhetnek elő. A változások megértése szempontjából különösen fontos tehát, hogy váltogassuk a múltban történetek tárgyalásának módját: legyenek áttekintő, tematikus és mélységetlő feldolgozások egyaránt. Ez teszi lehetővé, hogy a változás problematikáját többféle időskálán és kontextusban dolgoztassuk fel a diákokkal. Például:

- Tekintsék át Magyarország történetének legjelentősebb eseményeit és változásait időrendben a fontosabb dátumok, szakszavak és kifejezések felhasználásával!
- Mutassák be Anjou-kor legfontosabb eseményeit és jellemzőit, utána értékeljék a korszakot szélesebb történelmi kontextusba helyezve!
- Keressenek példákat kora újkori változásokra és a folytonosságokra egyaránt!
- Mutassák be néhány példán keresztül, hogy a XVII. században Magyarországon lezajlott történelmi változások az itt élőket különböző mértékben és módon érintették!
- Mutassák be a változás, a folytonosság és a sokféleség jellemző példáit a magyar reformkorban az élet többféle területéről szerzett ismeretekre támaszkodva!
- Keressenek összefüggéseket az élet különféle területein (pl. gazdaság, kereskedelem, szórakozás, iskolai oktatás) lezajlott változások között egy-egy korszakon belül és a korszakok között!
- Fogalmazzanak meg saját kérdéseket a változásokkal és a folytonossággal kapcsolatban egy-egy korszakon belül és korszakok között! Készítsenek tervet a kérdés megválaszolására szolgáló vizsgálódáshoz: pl. előzetes válaszlehetőséget megfogalmazása, a probléma rész kérdésekre bontása, lehetséges források kiválasztása, a célközönség és a bemutatás műfajának meghatározása.

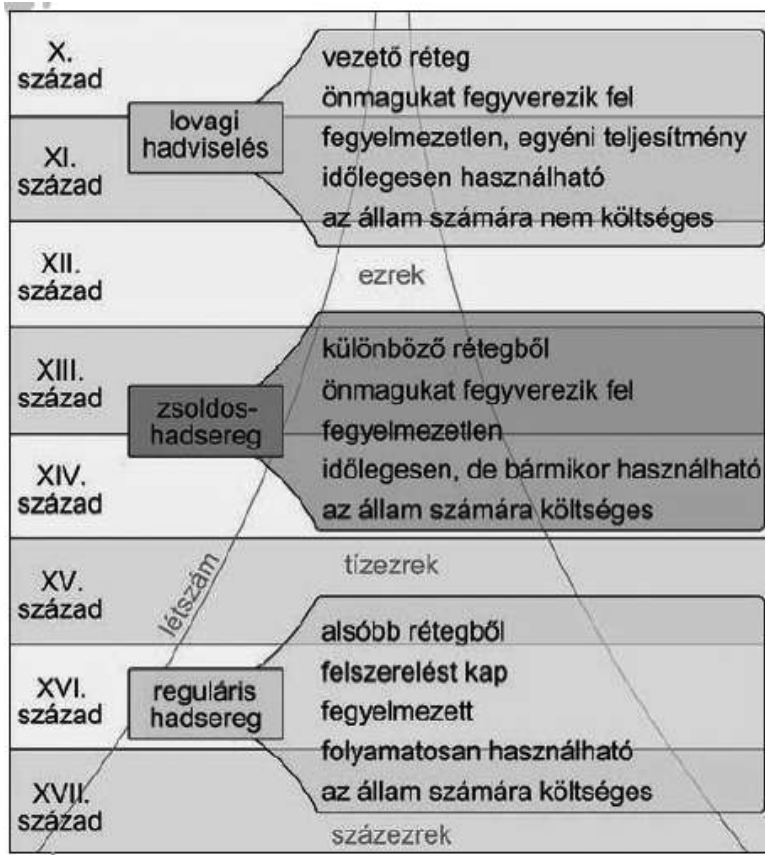
A változás és a folytonosság bemutatása egy korszakot illetően magában foglalja az események és fejlemények jelentősége közötti súlyozást is. Egy hosszabb korszak összefoglalásakor jó alkalom adódik a különböző jellegű változások jelentőségének megbeszélésére is. Olyan kérdéseket adjunk ilyenkor, amelyek önálló gondolkodásra készítetik a tanulókat, mert nem lehet előre leírt válasz adni rájuk.

Például:

Hollandia, Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok jelentősen átalakult a XVII–XVIII. században. Az ő történetüket példának használva vitassuk meg a következő kérdéseket!

- Melyek voltak azok a változások, amelyek a legtöbb embert érintették?
- Melyek voltak azok a változások, amelyek hatása még a mi korunkban is erősen érzékelhető?
- Egy ország, egy nép fejlődésében a lassú változások vagy a gyors forradalmi átalakulások a meghatározóak inkább?

Az összefoglaló ábrák feldolgozása során is sokféle lehetőség adódik arra, hogy a tanulók önállóan is átgondolják a változásokkal kapcsolatos összefüggéseket és következményeket.

3. ábra A hadsereg fejlődése Nyugat-Európában (Száray: Történelem 10. 36. l.)

- Milyen változásokkal jellemezhető a hadseregek évszázadokon át lezajló átalakulása? Ezek a változások hogyan függtek össze egymással?
- Mire volt szükség a reguláris hadsereg megszervezéséhez és fenntartásához?
- A reguláris hadsereg megjelenése hogyan változtatta meg a harcviselés módját, a hadjáratokat, csatákat és a győzelmi esélyeket?

A VÁLTOZÁSOK MEGRAGADÁSA A KORABELI EMBEREK SZEMSZÖGÉBŐL

Egy egyén, család, falu vagy egy város története ösztönzést és háttérrel adhat a diákoknak ahhoz is, hogy a korabeliek szemén keresztül próbálják meg értelmezni a változásokat. Az ilyen feladatok szerepjátékokkal is összeköthetők.

- Hogyan tapasztalhatták meg a budai polgárok a XVI. században körülöttük lezajlott változásokat?
- Milyen eseményeket és változásokat éltek át 1500 és 1566 között?
- Hogyan változott meg a budaiak élete ezen időszak alatt?
- Milyen következményekkel járhattak ezek rájuk nézve?
- Hogyan próbálhatták az emberek megtartani a dolgokat ugyanúgy, ahogy voltak?
- Milyen félelmek, remények és vágyak jellemezhették őket? Hogyan képzelhették el a jövőt?

Akár egy tárgy sorsán keresztül is érzékelhetővé válhat a történelmi változások jellege.

- Miért készíthetett 1956-ban két diák rajzokkal illusztrált naplót a forradalom napjainak eseményeiről.
- Mit csinálhattak a naplókcal a forradalom leverése után? Mit gondolsz, miért nem égették el őket?
- Mikor lehetett megjelentetni ezeket a naplókat? Miért csak akkor?

A történelmi változások tanítása során foglalkoznunk kell a történelmi folyamatosság kérdésével is. A történelmi események tárgyalásakor erre általában kevesebb idő szorított jutni, a diákok pedig hajlamosak az életnek ezt az oldalát teljesen figyelmen kívül hagyni. A folytonosság és a változás problematikája is könnyebben érthetővé válik első lépésben a mindennapi életből vett példák segítségével.

- Mi változott és mi maradt ugyanaz a tizenéves lányok életében, az 1950-es évektől napjainkig?
- Gyűjtsetek minél több olyan példát az emberek életéből, ahol szinte alig változott valami az elmúlt kétszáz évben!

A VÁLTOZÁSOK MEGÍTÉLÉSE

A tanulók számára az ismerős, jelenkori példákkal megkönnyíthetjük a változások közötti összefüggések és az egyes változások jelentőségének a megértését.

Vitassátok meg, milyen mértékben értetek egyet az alábbi állítással:

A XXI. századi telekommunikációs forradalom az okostelefonok feltalálásának volt köszönhető.

Egy ilyen példa jól érzékelhetővé teheti, hogy sokszor még a változások felgyorsulásában és kiszélesedésében valóban fontos szerepet játszó esemény is csak része egy hosszú

és nagyon sok más tényezőt is magában foglaló változássorozatnak, és ez a változássorozat teremteti meg a lehetőségét az egyébként önmagukban is fontosnak tűnő fejleményeknek.

Egy korszak sajátosságainak megértéséhez érdekes adalék, ha a diákok arra is látnak példát, hogy a történelmi változások megítélése eltérő volt már a korabeli emberek körében is. Ez arra is rávilágít, hogy valaminek fejlődése a legtöbbször együtt jár egy másik dolog hanyatlásával.

„Minden reggel egy új meglepetést hoz. Az ember lefekszik egy zsákutcában és felébred egy körúton. Azelőtt a kilátást egy tíz lépésnyire magasodó mogorva öreg fal jelentette, ma pedig a fal varázsütésre eltűnt és a helyén tágas tér nyílt, közepén szökőkúttal.” (Egy polgári hetilap beszámolója, 1860-as évek)

„Miután Párizs átalakulásának hatására a munkásság a központból a város pereme felé áramlott, a fővárosból két város született: egy gazdag és egy szegény. Ez utóbbi körül fogja az elsőt.” (Egy munkásszármazású politikus feljegyzése, 1860-as évek)

- A város átalakításának milyen következményeiről szólnak az idézetek?
- Párizs átalakulásának milyen sajátosságai derülnek ki a forrásokból?

A korabeli forrásokkal arra is fel lehet hívni a figyelmet, hogy a bekövetkező változások akár rövid időn belül is az egész történelmi szituáció átértékelését okozhatják.

„Britannia népe, gyermekeid biztonságban vannak. Férfjeitek és fiaitok nem fognak háborúba menetelni. A béke győzelem az egész emberiségnek. Ha győzelmes hős kell nekünk, válasszuk Chamberlaint, a miniszterelnök sikere hatalmas és tartós – boldog otthonok és a megkönnyebbült szívek milliói.” (Egy brit újságcikk a müncheni egyezményről, 1938. szeptember 30.)

„Az erőszakkal szembeni folyamatos meghátrálással Chamberlain bátorította az agressziót... ezért az a véleményünk, hogy Chamberlain egész politikája a diktatúra lélektanának végzetes félreértésén alapult.” (Egy brit újságcikk Chamberlain politikájáról, 1938. december)

- Hasonlítsátok össze a két újságcikkkrészletet! Mi a legfőbb különbség a két értékelés között?
- Vitassátok meg, mitől változhatott meg ennyire Chamberlain külpolitikájának megítélése! Nézzétek meg a cikkek megjelenésének dátumát is!

Érdekes és szemléletformáló feladat, ha egy grafikonon ábrázoltatjuk a diákokkal a politikai, gazdasági vagy egyéb történelmi folyamatok alakulását (4. ábra). Például a bécsi udvar magyar rendekkel szembeni politikáját a reformkor időszakában, vagy a szabadságharc leverését követő évtizedekben. Egy ilyen megoldással fel lehet hívni a figyelmet arra, hogy a dolgok még ugyanazon korszakon belül sem voltak változatlanok és egy irányba mutatók. Megérthetik, hogy időnként a váltakozás fogalmának használata is hasznos lehet a történelmi folyamatok bemutatásához.

Jelöljétek a rendi mozgalmakkal szembeni erőszakos és elnyomó intézkedések fokát 1825 és 1848 között!

4. ábra A változások vizuális ábrázolása egyértelműbben láthatóvá teheti a folyamatok jellegzetességeit

Lehet olyan grafikont is készíttetni, amin a történelmi változások egymástól eltérő hatását vagy fogadtatását lehet jelölni. Egy adott változás milyen mértékben volt valakikre nézve kedvező vagy kedvezőtlen? A változások miatt mennyire voltak elégedettek vagy elégedetlenek? Ezt akár úgy is lehet csinálni, hogy megszemélyesítjük például az egyes országokat és társadalmi csoportokat. Így e feladatok megbeszélése is történhet szerepjáték formájában.

Az analógiák keresése a változások esetében is motiváló eszköze lehet a gondolkodás fejlesztésének és a tudás elmélyítésének. Egy amerikai tanárnő például azt kérte a diákjaitól, hogy készítsenek egy rajzos ábrát az amerikai polgárjogi harc történelmi útjáról (Foster, 2008). Egy autótúrázás analógiáját használva a diákok a polgárjogi változásokat egy olyan folyamatként kezdték el látni, amelynek váltakozott a sebesség, az iránya, és amely különböző akadályokba ütközött. Minél ötletesebb megoldásokat keresve a rajzukhoz, a diákok sok mindenben elgondolkodtak, például, hogy kit rajzoljanak a polgárjogi harcot jelképező autó volánja mögé. Martin Luther King a „sofőrje” vagy a „motorja” volt-e inkább a küzdelemsorozatnak? Miként ábrázolják, milyen metaforát válasszanak a folyamatosan jelen lévő fagyűlöletnek? Hogyan jelenítsék meg az erőszakos és a békés akciók alkalmazásáról kialakult a vitát az autótúrázást ábrázoló rajzukon?

METAKOGNITÍV TUDATOSSÁG KIALAKÍTÁSA

Már az általános iskolások is képesek tanári segítséggel a fogalmi gondolkodásra. A legtöbbit azzal segíthetünk, ha a fogalmaik használatára készítjük őket különféle problémákkal összefüggésben. Hatékony formái lehetnek ennek a kiscsoportos viták, melyek során a többiek véleményét is meghallgatva, értékelve gondolhatják át és finomíthatják tovább a történelmi változásokról kialakuló nézeteiket is. A történelmi gondolkodás fejlődése leginkább ahhoz hasonlítható, mint amikor a homályos kép egyre élesebbé válik, vagyis a múlttal

és múlt feltárásával összefüggő jelenségeket és problémákat a diákok egyre pontosabban képesek megfogalmazni és megragadni. A lényeg, hogy kialakuljon bennük az a tudatosság, hogy egy-egy újabb történelmi téma feldolgozása mindig alkalmat ad arra is, hogy az okokra és változásokra vonatkozó általános tudásukat is alkalmazzák és elmélyítsék. Még így is gyakran előfordul, hogy amit az egyik téma feldolgozása során már megértettek ezekről, egy másik témánál és egy új kontextusban csak nehezen képesek alkalmazni. A történelmi gondolkodás formálása éppen ezért időt, türelmet és külön tervezést igényel.

A diákok tévképzetei a történelmi változásokról gyakran a tanárok erőfeszítései ellenére is néha csak lassan változnak meg. Ennek egyik oka a metakognitív tudatosság hiánya is lehet. Nehezen veszik észre, hogy az a szemléletmód, ahogy ők értelmezik a változásokat, valójában nem egyezik azzal, ahogyan a tanár vagy a tankönyv beszél ugyanezekről. Eredményesebbé tehetjük a tanulást, ha ebben is beavatott partnereinkké tesszük a diákjainkat (2. táblázat). Érdekes és akár humoros példákkal is illusztrálva bemutatathatjuk nekik is a legfélrevezetőbb és legjellemzőbb tévhiteket. A probléma tudatosulása mindig az első fontos lépés ezek elkerüléséhez és az árnyaltabb megközelítés módok elsajátításához.

2. táblázat A változás téves és helyes megközelítései

<i>Változás</i>	<i>Téves gondolkodás</i>	<i>Helyes megközelítés</i>	<i>Fejlesztendő képességek</i>
A változások között nemcsak a tempójuk, hanem kiterjedésük szempontjából is különbségek lehetnek. Hosszan elnyúló változásokat nevezhetjük trendeknek, a gyorsan, egyszerre több területen és az emberek nagy tömegének életét befolyásoló változásokat történelmi fordulópontoknak.	A változásokat rövid távú következményekkel járó eseményekként látja.	Érti, hogy a történelmi változás egy hosszabb időszakon át zajló folyamat abban az értelemben, hogy van sebessége, kiterjedése és vannak irányai és fordulópontjai. Azt is érti, hogy a hosszú időszak alatt érvényesülő változásoknak nagyobb jelentősége lehet, mint az egyes látványos és gyorsan lezajló változásoknak.	Annak érzékelése, hogy a változások sebessége nem állandó. A változás folyamatának bemutatása. Annak megértése, hogy a változás és a fejlődés nem ugyanaz. A változásokat jellemző összefüggések, trendek és mozgások felismerése és megmagyarázása.
A változások nem egymástól függetlenül mennek végbe. Egymással párhuzamosan és egymásra hatva zajlanak az idők során. Az azonos korban és helyen történő változások sem mindig mutatnak egy irányba, akár egymással ellentétes hatást is gyakorolhatnak az eseményekre.	Azt hiszi, hogy a változás egy önmagában lezajló folyamat, amely hol lelassul, hogy pedig felgyorsul és kiszélesedik.	Érti, hogy a történelem különböző irányba és tempóban lezajló változások összessége. Azt is érti, hogy ezek a változások kölcsönösen hatással vannak egymásra, de nem mindig mutatnak egy irányba.	Annak érzékelése, hogy változás és a folyamatosság közötti arány korról korra és helyszínektől függően is különböző lehet A változás komplex jelenségként történő értelmezése A változás elemzése egy releváns és sok elemből álló kritériumrendszer segítségével (pl. típusa, sebessége, kiterjedése térben és időben)

ÉRTÉKELÉS

A fogalmi megértés szintjének fejlődése egyénenként nagyon eltérő. Ugyazon korosztályon belül is nagy eltérések lehetnek, ezért is lenne fontos, hogy a tanárok minél differenciáltabb képet tudjanak alkotni a diákjaik ilyen jellegű képességeiről. Vannak, akiknek többszöri tapasztalat sem elég a változásokkal kapcsolatos tévképzeteinek megváltozásához. Mások viszont képesek gyorsan megérteni és egy újabb téma feldolgozása során az új vizsgálati szempontokat is már jól alkalmazni a változások elemzéséhez, készen a változás fogalmáról szerzett tudás további elmélyítésére.

A kutatók által feltárt tanulói tévképzetek ismerete sokat segíthet abban, hogy a tanárok képesek legyenek a tanulók hozzászólásaiban és válaszaiban felfedezni ezek jelenlétét. Ez pedig lehetőséget ad arra, hogy megálljanak ilyenkor és a tanulókkal közösen megbeszéljék, hogy egy-egy téves megközelítésmód a változásokról mikor és miért vezethet helytelen történelmi következtetésre.

IRODALOM

- Barton, Keith C. (2001): A sociocultural perspective on children's understanding of historical change: Comparative findings from Northern Ireland and the United States. *American Educational Research Journal*, 38 (4), 881–913.
- Braudel, Ferdinand (1996): A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. kötet. Akadémiai Kiadó–Osiris Kiadó, Budapest.
- Foster, Rachel (2008): Speed cameras, dead ends, drivers and diversions: Year 9 use a 'road map' to problematise change and continuity *Teaching History* 131 June 2008, 4-8.
- Lee, Peter J. (2005): Putting principles into practice: Understanding history. In: Donovan, M. Suzanne and Bransford, John D. (eds.): *How Students Learn: History in the Classroom*. Washington DC: National Academies Press, 29-77.
- Limón, Margarita (2002): Conceptual change in history. In: Limón, Margarita and Mason, Lucia (eds.): *Reconsidering conceptual change: Issues in theory and practice*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, 259–289.
- Rüsen, Jörn (2004): Historical Consciousness: Narrative, Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development. In: SEIXAS, Peter (Ed.): *Theorizing Historical Consciousness*. Toronto: University of Toronto Press, 63-85.
- Seixas, Peter (ed.) (2004): *Theorizing historical consciousness*. Toronto, Canada: University of Toronto Press.
- Shemilt, Denis (1980): *History 13–16 evaluation study*. Edinburgh: Holmes McDougall.
- Wineburg, Sam (2001): *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press.

Eredeti forrás: Kojanitz László: Az értelmező kulcsfogalmak tanítása és tanulása II. Változás és folyamatosság. *Történelemtanítás (LV.) Új folyam* XII. 1-2. szám 2021.